

tenih kilometrih, in pretežno lokalnega značaja. Klubska in privatna motorna letala je bilo mogoče sešteti na prste, letalske industrije na Slovenskem skorajda ni bilo, čeprav ni manjkalo tovrstnih individualnih ter skupinskih prizadevanj. Delež Slovencev v tehnično dokaj zaostalem jugoslovanskem vojnem kopnem in vodnem letalstvu, zlasti v tehničnih službah, je bil znaten (Ajdič je oskrbel kar se da popolne spiske), kar se je odrazilo tudi v njihovi udeležbi v aprilskih vojnih dogodkih leta 1941. Najpopolneje pa sta v knjigi obdelana množično jadralno letalstvo (Ajdič) in konstruktorska ter samograditeljska dejavnost (Jerin). Pri takšni delitvi tematike se je bilo skoraj nemogoče izogniti dvakratnemu opisovanju nekaterih pojavov, ki segajo na obe področji, so pa v knjigi prikazani z različnih, dopolnjujočih se zornih kotov. Ajdičeve opise klubske dejavnosti nekoliko bremeni od kluba do kluba ponavljajoča se osnovna razvojna shema od skromnih začetkov s preprostimi drsnimi letali, prek uspešnejšega letenja na sposobnejših letalih, do prav ambicioznih poskusov, ki pa jih je večinoma zatrl izbruh svetovne vojne — ta razvoj bi bilo mogoče gospodarneje in tudi pregledneje prikazati zbirno. Množico nadrobnosti, za katerimi brskajo tisti, ki v njih iščejo omembe svojih znancev, povprečnega bralca pa začenjajo dolgočasiti, bi kazalo deloma prenesti v opombe. Jerin se je za lažjo bralnost odpovedal boljši tehnični dokumentiranosti, napoveduje pa jo v posebni knjigi, namenjeni tistim, ki jih ta vidik zanima v nadrobnosti.

Kljub sorazmerni obširnosti in pestrosti je mogoče v knjigi pogrešati časovno primerjalno preglednico ter nekatere ključne dosežke, pomembne tudi v mednarodnih primerjavah. Tako v njej ni niti omembe Celovčana Jožeta Zablatnika, začetnika gradnje potniških letal (neposredno po koncu vojne od 1919). Res da ga svetovna literatura pozna kot Sablatniga, vendar bi naša morala upoštevatii njegov slovenski izvor. Goričan Zlatko Bisail, ki je bil vse življenje zavejen Slovenec in je začetnik množičnega letalskega modelarstva v Avstriji in Jugoslaviji, avtor nemško pisanega (1931) ter štirih srbsko pisanih (v cirilici 1934—1939 natisnjenih) učbenikov, prav tako ni niti omenjen, čeprav je nekaj pisanja o mednarodno uspešni modelarski dejavnosti jugoslovanskih klubov, v katerih je Bisail deloval kot inštruktor (modelarstvo nasploh ni kakovostnejša komponenta te knjige). Omenjen je sicer fizik Leopold Andree (kot »prof. Andre«), vendar ni besede o tem, da je v medvojnem času izdelal sistematično in obsežno slovensko letalsko terminologijo (ohranjeno!).

Izostale pa niso le posamezne markantne osebnosti, ampak tudi celo, v tem času v svetu zelo aktualno področje iskanja vijačnemu alternativnega pogona, pomembnega za nadaljnji razvoj letalstva in vesoljske tehnike. Čeprav izredno omejeni v možnostih, so se v ta prizadevanja vključevali tudi pionirji slovenskega rodu, včasih s presenetljivimi uspehi. Tako je npr. Miroslav Štumberger v letih 1923—1925 opravil poskuse z raketno poganjanimi modeli, in je v tem času razvijal tudi raketni motor na tekoče gorivo — sočasno s takšnimi najnaprednejšimi poskusi v svetu. Ze omenjeni Bisail je leta 1928 kot študent na Dunaju izdeloval modele raketnih letal, s skupino somišljenikov pa gradil reakcijsko poganjano letéče krilo. Herman Potočnik-Noordung je leta 1929 napisal knjigo o raketni ter vesoljski tehniki in njeni uporabi (imamo jo v slovenščini); za to delo je Wernher von Braun izjavil, da je bilo učbenik generaciji, ki je prva spravila človeka v vesolje. Kljub Potočnikovemu slovenskemu izvoru in tudi posegu na področje letalstva (načrtovanje transkontinentalnih reakcijskih poletov), ga knjiga niti ne omenja, če se že izogiba Franju Bratini, ki je bil s svojo zamislijo brezislusnega pogona zares na napačni poti, je pa vzbudil pozornost celo pri Mihajlu Pupinu in tudi dosegel patentno zaščito.

Sandi Sitar

Vid Vremec, **Pinko Tomažič in drugi tržaški proces 1941**. Koper : Lipa ; Trst : Založništvo tržaškega tiska, 1989. 344 strani. (Zbirka Primorski portreti.)

Naslov je nejasen in zbujal dvome. Je to življenjepiš Pinka Tomažiča s posebnim pogledom na njegovo vlogo v navedenem procesu? O človeku, ki je dočakal komaj 26 let, življenjepišnega gradiva ne more biti veliko — ali pa morda le? Domneve se razkadijo, ko bralec pregleda kazalo knjige: cela vrsta poglavij nima s Tomažičem nobene zveze, razen da dajejo zelo splošen okvir kot podoba razmer in dogajanj na Primorskem, kjer je potekalo Tomažičevo življenje in delovanje. Vrstijo se poglavja kakor 'Primorska od zasedbe 1918 do fašističnih izrednih zakonov 1926', 'Prvi tržaški proces v septembru 1930', pa dve poglavji o ilegalnem delavskem gibanju na Krasu (1930—1935), in še 'Delavsko gibanje od Krasa do Južne Furlanije 1933—1935'. Vmes je tretje poglavje, ki na 12 straneh govori o Pinkovih mladih letih, a še tu prav malo in z nekaterimi zelo plehkimi označbami: kako sta s sestro »osrečevala starše od mladih nog« (str. 85), ko od drugod vemo, da ni bilo čisto tako, ali da je »marsikdo od

mimoidočih zamaknjeno prisluhnil«, ko je Pino igral na gosli (prav tam) — s takimi trditvami bi nam avtor pač lahko prizanesel.

Ali recimo: kakšen smisel lahko ima v tej knjigi objava obsežnih statističnih preglednic o številu prebivalstva v kraških naseljih v 20. stoletju (v 4. poglavju)? Take reči so za knjigo samó balast, pa je takega blaga tudi pozneje še veliko. Bralec zaman pričakuje vsaj poskus, da bi bil Pino Tomažič prikazan kot značaj, kot mlad človek, ki se je pod raznimi vplivi razvil v prav takega zagnanega bojevnika za delavske pravice, kakršen je postal. Sploh je v knjigi vse drugo podano izžrpnjeje od Tomažičeve podobe.

Po četrtem nastopi Pino vnovič v 6. poglavju, ki govori o njegovem pobegu v Jugoslavijo. Ker ni hotel služiti v fašistični vojski (ki se ji pozneje le ni mogel oginiti), je konec septembra 1935 skrivaj odšel čez mejo v Jugoslavijo in ostal tam do decembra 1936. Tedaj so ga jugoslovanske oblasti — zlasti zaradi političnega delovanja med primorskiimi emigranti — izgnale iz države. Januarja 1937 se je vrnil domov, junija pa so ga že poklicali k vojakom. Služil je v Pizi in ostal tam do oktobra 1938. S tem je bil pravzaprav odrezan od dogajanja na domačih tleh prav v času, ko so razmere vse bolj dozorevale za nov svetovni spopad.

Zato ga tudi v naslednjih dveh poglavjih v knjigi ni dosti zraven. Nekaj več besed je namenjenih le njegovemu in Budinovemu listu Delo, ki sta ga izdajala leta 1939. Sklepni dve poglavji pa sta že namenjeni Drugemu tržaškemu procesu, najprej aretacijam in policijski preiskavi, potem procesu samemu. Vse to smo lahko brali že drugod — avtor sam navaja v bibliografiji številne vire — in bolj zgoščeno. Značilnost Vremčevega pisanja je namreč brezkončno naštevanje oseb in drobnih podatkov o njihovem početju, podatkov, ki prej zabrisujejo kakor dopolnjujejo podobo celote. Človek si kar oddahne, ko je tega konec in ko pride do dodatka, namreč do nekaj pisem na smrt obsojenih, ki so zares pretresljivo branje. Celó o Pinkovem značaju in o njegovem razmerju do staršev in sestre bo bralec v njegovih štirih pismih, napisanih malo pred ustrelitvijo, našel in razbral več kakor poprej v vsej knjigi.

Prav zares ne vem, kakšen je namen tega dela. Prikazati osebo in delovanje Pina Tomažiča? To se ni posrečilo. Kakih omembe vrednih novih podatkov knjiga tudi ne vsebuje, skoraj vse je bilo povedano že drugod. Da bi knjiga »dajala poučno pa tudi vzgojno čtivo tako za mladino kot /za/ starejše bralce«, kakor upa Salvator Zitko v spremni besedi, je po mojem prazen up. S knjigo, kakršna je ta, je lahko ustrezno le malokomu — kvečjemu tistim, ki o teh rečeh niso še nič prebrali drugje. Slišali smo o velikih težavah založbe Lipa, pa saj ne more biti drugače, ko je njena založniška politika /bila/ taka — izdajanje knjig, ki se ne morejo dobro prodajati. Morda je avtor hotel preveč in dati vsakomur nekaj, a to se mu ni posrečilo. Kako čisto drugače je znal Fulvio Tomizza prikazati usodo Pinkove sestre Danice in njenega moža Stanka Vuka v knjigi Mladoporočenca iz Rossettijeve ulice!

Morda je moje razočaranje večje zato, ker sem knjigo vzel v roke z velikim zanimanjem in z upanjem, da bom zvedel kaj več o Pinku Tomažiču, človeku, s katerim sem se kratko srečal leta 1939, ko sem na počitniškem zamejskem popotovanju skušal spoznati čimveč primorskih in tržaških Slovencev. Med drugimi sem spoznal Nadija (Bernarda) Šemerla, dostikrat omenjenega v tej knjigi. Bil je neverjetno požrtvovalen fant, izposodil si je motorno kolo, da me je lahko peljal na nekaj bolj oddaljenih koncev. Prav Šemerl me je seznanil s Pinkom Tomažičem. S tem sem potem med bivanjem v Trstu govoril nekajkrat. Bila sva približno istih let, jaz dobri dve leti mlajši, a po šolanju pred njim, tako da sva se pogovarjala na precej isti ravni. Dobil sem vtis zelo odločnega človeka, trdnega v prepričanju in v pogledih na svet in življenje. Zame je bil še posebej zanimiv, ker je nekaj časa prebival v Jugoslaviji (ni mi povedal vzroka, dal mi je misliti, da je hodil tam v šolo, deloma je bilo to tudi res) in je imel o naših tedanjih razmerah realno podobo, medtem ko so bile predstave njegovih vrstnikov o tem prav meglene, povečini zidealizirane. Moj krščanski svetovni nazor ga ni motil, vendar mi je dal zelo določno vedeti, da je prepričan komunist. Za dvome o Sovjetski zvezi, ki so jih v tistem času potrjevala že številna pričevanja (André Gide, Panait Istrati, Ignazio Silone in drugi), je bil povsem nedostopen. Zanj je bila to obljubljeni dežela, in čisto razumem, da je v poslovilnem pismu tovarišem zapisal: »... smo se vedno borili... za ustanovitev slovenske sovjetske republike in za zvezo sovjetskih republik vsega sveta«. Danes, ko potekajo prav nasprotni procesi, moramo njegovo prepričanje gledati pač zgodovinsko. V tistem času in v svojem okolju kot socialno čuteč mladenič ni mogel misliti dosti drugače, še posebno, ko je povsod okoli sebe čutil teror in krivičnost fašističnega režima. Mislim pa, da je njegov nazor vendarle temeljil predvsem v razumu, medtem ko mu je manjkalo miselne širine in čustvene dojemljivosti. To se je pokazalo tudi tedaj, ko je tako slabo prenašal dejstvo, da se je njegova ljubljena sestra Danica poročila prav s človekom iz drugega, krščanskega tabora. Morda ga opravičujejo njegova mlada leta, tedaj je človek velikokrat strogo načelen, poznejša leta ga omehčajo in zmodrijo.

Pravo podobo Pinka Tomaziča morda še dobimo, in to bo lahko drobna knjižica. Sicer pa je Vremčeva knjiga napisana v dovolj dobrem, tekočem, večidel pravilnem jeziku, skoraj brez napak, ki kazijo toliko današnjih slovenskih knjig. (Tudi tiskovne pomote so prav redke.) Kvečjemu bi mu lahko oponesel »prisotnost cele vrste vprašanj« (8) in dvakrat zapisano trditev, da so »zahtevali osvoboditev obtožencev« (268) namesto »oprostitev«. Nekaj se je najbrž izgubilo iz stavka, ki se glasi »ko sta nacifašizem povsem razgalila svoj pravi obraz« (8).

Priznam tudi, da nisem nikoli slišal, da bi bil Jurčič napisal roman o Štampiharju, tako da bi si bili mladi tržaški uporniki to ime izposodili »po junaku iz Jurčičevega romaña« (185). Da ne gre za kako zamenjavo?

Janez Gradišnik

La cultura slovena nel Litorale. Gorizia. Amministrazione provinciale di Gorizia, 1988. 140 strani in številne ilustracije.

Lojze Bratuž po 50 letih. Uredila M. in R. Lojk. Gorica. Goriška pokrajina, Odborništvo za šolstvo, 1989. Izdano dvojezično (italijansko in slovensko). 88 strani.

Naneslo je tako, da z zamudo poročam o dveh izdajah, ki sta prišli k nam čez našo zahodno mejo in sta vsekakor vredni kratke predstavitve. Obe je izdala Goriška pokrajina in obe vsebujeta gradivo s simpozijev ali seminarjev v Gorici. Prva je natisnjena samo v italijanščini in vsebuje predavanja s študijskega seminarja goriškega Inštituta za družbeno in versko zgodovino. Seminar je bil v oktobru in novembru 1986, vendar je knjiga izšla šele decembra 1988. Med sodelavci srečujemo znana imena. Pisatelj Alojz Rebula govori (in piše) o Evropi na slovenskem poldnevniku in slovenski omiki od začetka 18. stoletja; Branko Marušič o slovenski kulturi v Primorju v 19. stoletju, Lojzka Bratuž pa o dvajsetem stoletju. Bolj specialne umetnostne študije objavljajo še Emilijan Cevc, Borut Uršič in Milko Rener.

Knjiga je prelepo opremljena z ilustracijami, med katerimi je precej barvastih, na koncu pa sta dodana abecedna seznama osebnih imen in krajev, omenjenih v knjigi. Na prednji platnici je Primorska iz sivečevega Kozlerjevega zemljevida. Knjigo je uredil Milko Rener.

Za tukajšnjega bralca je pravo presenečenje druga knjiga, ki je izdana dvojezično, v italijanščini in v slovenščini. Njen naslov je **Lojze Bratuž po 50 letih** in vsebuje predavanja s simpozija z enakim naslovom, ki je bil v Gorici 4. 4. 1987 (knjiga je izšla 1988). Usoda Lojzeta Bratuža, glasbenika in skladatelja, bi morala biti današnjemu Slovencu znana: fašisti so ga zaradi velike dejavnosti tako zasovražili, da so ga konec decembra 1936 prisilili, da je izpil strupeno mešanico mineralnega olja in bencina, od katere je po dolgih mukah umrl 14. 2. 1937. Na simpoziju ob 50-letnici njegove smrti so govorili dr. Mirko Spazzapan, dr. Branko Marušič, Don Luigi Tavano in dr. Zorko Harej. V knjigi pa sta dodana še govora s spominke slovesnosti, ki je bila v Podgori pri Gorici 15. 2. 1987 (govornika Silvino Poletto-Benvenuto in prof. Albin Sirk). Dodanih je še nekaj objav iz tiska, med katerimi je najdaljši zapis Don Luigija Tavana 'Lojze Bratuž, nedolžna žrtev' iz lista Voce Isontina.

Kot izdajatelj je podpisano Odborništvo za šolstvo Goriške pokrajine; knjigo sta uredila M. in R. Lojk. O namenu objave govori kratka uvodna beseda, ki sta jo podpisala Mirko Spazzapan kot odbornik za šolstvo in Gian Franco Criuci kot predsednik. Naj iz nje navedem stavek o namenu objave: »Goriška pokrajinska uprava z objavo te knjige ne želi le bežno prispevati k utrjevanju spomina, ki je že tako živo prisoten v splošni zavesti vse goriške slovenske skupnosti še iz časov njenega protifašističnega odpora, pač pa se s tem pokloniti sinu te naše zemlje, ki je kot drugi in še bolj ko drugi doživljal bridkosti tistega krutega in sovražnega zgodovinskega obdobja.«

Dostikrat se upravičeno pritožujemo nad krivicami, ki se godijo slovenski manjšini v Italiji. Dejanja, kakor je objava teh dveh knjig, pa kažejo, da le ni vse tako črno. Goriška pokrajinska uprava je s tem pokazala veliko dobre volje in resnične skrbi za tamkajšnje Slovence in za to, da njihovo kulturo in njihova narodnostna prizadevanja predstavi njihovim italijanskim sodržavljanom in sploh kulturni javnosti.

Janez Gradišnik